

A Library's Way

De geheime instructies van de Jezuïetenorde

Jaap Kloosterman

Gepubliceerd in

M. Spiering *et al* (eds), *De weerspanningheid van de feiten: opstellen over geschiedenis, politiek, recht en literatuur aangeboden aan W.H. Roobol*, Hilversum: Verloren, 2000, pp 135-142

Some hoaxes make a sufficient mark upon history that their products acquire the very status initially claimed by fakery – legitimacy.¹

De 'zeer persoonlijke theorie van de geschiedenis' die Wim Roobol er naar eigen zeggen op na houdt, wordt net als zijn persoon zelf gekenmerkt door bescheidenheid. 'Elke geschiedschrijver die denkt dat hij orde schept in de chaos der feiten, voegt in wezen zijn eigen element van wanorde toe.'² Het is geen concept dat hemelbestormers kweekt. Het is wel een moderne opvatting, of althans een opvatting die goed aansluit bij de algemene epistemologische bescheidenheid die na Galilei, Darwin en Einstein velen heeft bevangen. Vooral de biologie droeg daar de laatste decennia nog aanzienlijk toe bij. Het bekendste voorbeeld is misschien de stelling van Richard Dawkins dat de mens heel goed kan worden beschouwd als het middel waarmee genen zich voortplanten. Wie van het middelpunt der schepping tot een kopiëermachine van moleculen degradeert, heeft weinig reden om zich op de borst te kloppen.

Dezelfde Dawkins strooide in *The Selfish Gene* zout in de wonden door te operen dat het met de cultuur wellicht niet beter was gesteld. Zoals het fysieke bestaan van de mens in dienst van de genen stond, zo kon zijn geestelijk leven wel eens worden beheerst door de rivaliteit tussen culturele eenheden, die Dawkins *memes* noemde. Deze memen, simpel als een populair deuntje of gecompliceerd als een wereldgodsdienst, trachtten net als de genen te overleven langs de weg van natuurlijke selectie en gebruikten daarbij op vergelijkbare wijze de mens als instrument. Daniel Dennett, die dit idee enthousiast heeft uitgewerkt, vatte het samen met de woorden: 'A scholar is just a library's way of making another library.'³

Uit deze tot nederigheid stemmende gedachte is sindsdien een tak van wetenschap ontstaan waarvan epistemologische bescheidenheid niet steeds de meest in het oog springende eigenschap is. Vertegenwoordigers van de enigszins omstreden memetica hebben theorieën ontworpen die weinig onverklaard laten en door Roobol ongetwijfeld met diepe skepsis zouden worden beschouwd. Maar hij zou misschien ook iets aardigs zien in de these dat men 'met evenveel recht kan vragen hoe ideeën van mensen bezit nemen als hoe mensen aan hun ideeën komen'.⁴ Zoals uit het vervolg zal blijken, kan het in ieder geval soms verleidelijk zijn die eerste vraag te stellen.

¹ Stephen Jay Gould, *Bully for Brontosaurus: further reflections in natural history*, Londen etc 1992, p 42.

² W.H. Roobol, 'De gedaanteverwisselingen van de chaos', *Theoretische geschiedenis*, 1981, 1, pp 20-28.

³ Daniel C. Dennett, 'Memes and the Exploitation of Imagination' (1989), *Consciousness Explained*, Boston 1991, 202.

⁴ Aaron Lynch, 'Thought Contagion and Mass Belief', 1997, www.mcs.net/~aaron/tcamb.htm.

In of rond 1614 verscheen te Kraków een anoniem pamflet onder de titel *Monita privata Societatis Iesu*. Het bond de strijd aan met de Jezuïeten, die zich na een reis van Petrus Canisius in 1558 – achttien jaar na de stichting van de orde – gaandeweg in Polen hadden gevestigd. Er waren voor die strijd tal van motieven aan te voeren. De Sociëteit van Jezus onderscheidde zich nogal van de rest van het katholieke apparaat, waaraan zij merkbaar minder waarde hechtte dan aan de inspiratie van het evangelie. Haar directe band met de paus, haar gedisciplineerde organisatie, die het gehalte van de leden boven hun aantal stelde, haar aandacht voor scholing en opvoeding, haar sterke zendingsdrang – dit alles maakte de orde tot een nieuwe verschijning. De achterdocht die dit bij sommigen opriep, werd nog versterkt doordat de Jezuïeten zich ontpopten als de favoriete biechtvaders van grote katholieke vorstenhoven.

Bestond er al wantrouwen onder geloofsgenoten, in protestantse ogen vormden de paters niet minder dan de stoottroepen van de Contrareformatie. Zeker in Polen was daartoe wel enige reden, vooral na het aan de macht komen van Sigismund III in 1587. De ‘Jezuïetenkoning’ begunstigde de orde, die hem omgekeerd steunde tegen de vaak protestantsgezinde adel. Zoekend naar een verklaring voor het succes van een zo kleine groepering – in 1600 telde Polen 466 Jezuïeten – schreef een anonieme auteur rond 1612 kort samengevat: ‘Eerst vestigen zij zich aan het hof, als biechtvader van de koning of de koningin, of tenminste als gouverneur van de kroonprins; of zij verbinden zich met de machtigste figuren in het koninkrijk. [...] Zij gebruikten de kunsten van demagogie en biechtgeheim en verwierven zich zo de kracht van een factie en de gunst van de beheerders van de openbare financiën, waardoor zij macht kregen over zowel particulier als publiek eigendom. Zij gaven niet om kleine beloningen, maar legden de hand op vele erfenissen die hun geheel werden nagelaten.’⁵ Dit zijn de thema’s die in de *Monita* centraal staan.

De *editio princeps* is sinds lang een bibliotheek onvindbaar, maar de Nationale Bibliotheek te Praag bezit een handschrift waarin op zes-en-half vel folio een tekstversie wordt gegeven die gezien de ouderdom dicht bij de oorspronkelijke moet liggen.⁶ De *Monita* vormen een verzameling geheime richtlijnen, bestemd voor de oversten van de Jezuïeten-orde en dus bij implicatie afkomstig van hun toenmalige Generaal, Claudius Aquaviva. De voorschriften hebben ten doel de macht en vooral ook de inkomsten van de orde te vermeerderen. In zestien korte hoofdstukjes wordt uiteengezet hoe dient te worden omgegaan met de groten en iets minder groten der aarde, hun biechtvaders, rijke weduwen, de zonen en dochters van zulke weduwen, leden van andere ordes, lager geplaatste Jezuïeten, en degenen die uit de Sociëteit zijn getreden of gestoten. Daarnaast wordt aandacht besteed aan de houding die men hierbij in het openbaar behoort aan te nemen. In alle gevallen is de aanbevolen gedragslijn die van de sluwe intrigant, de Jezuïet in de tweede betekenis van het woord.

Kenmerkend voor de toon is het gedeelte dat handelt over de omgang met een bemiddelde weduwe. Aangeraden wordt deze toe te vertrouwen aan de goede zorgen van een ietwat oudere pater (*provectae aetatis*) met een levendig

⁵ Samenvatting van A.F. Pollard, *The Jesuits in Poland*, Oxford 1892, p. 46.

⁶ *Historia collegii S.J. Pragensis ad S. Clementem annorum 1555-1610, 1618, 1620*, ff 203r-206r, digit.nkp.cz:1111/cgi-bin/c1250.bat/mnscri/_a.1/descr.htm.

uiterlijk (*colore vivido*). Hij moet haar vertrouwen winnen en haar leven middels de biecht in de gewenste banen leiden. Strengheid is uit den boze, voorkomendheid het parool. De financiële noden van de orde dienen discreet, maar geregeld te worden gememoreerd. Bovenal moet de pater voorkomen dat de weduwe hertrouwt, door haar de zegeningen van haar staat en de verdiensten van de kuisheid voor te houden. Haar kinderen behoren er *suaviter et fortiter* toe te worden gebracht in het klooster te gaan, of zijn wellicht, in het geval van jongens, voor de orde zelf te winnen. Zo kan haar erfenis langzaam maar zeker worden veiliggesteld. Daarbij is enig gevoel voor het juiste moment vereist. Het is voorgekomen dat jonge weduwen overleden, voordat hun testament was geregeld, waardoor – *magno dolore audivimus* – belangrijke inkomsten verloren zijn gegaan.

De andere hoofdstukjes hebben een soortgelijke strekking. Het laatste (*De contemptu divitiarum*) wijst er in enkele regels op dat men de schijn van begerigheid dient te vermijden en daarom bijvoorbeeld kleinere giften kan weigeren. Dan volgt de aanmaning de richtlijnen strikt geheim te houden. Tot geen prijs mogen ze in handen van buitenstaanders vallen, die er slechts een sinistere betekenis aan zullen hechten. Mocht het onverhoopt toch gebeuren, dan moet iedere betrokkenheid van de Sociëteit worden ontkend, bij voorkeur door paters die het bestaan van de tekst inderdaad niet kennen en er dus vanzelf op zullen wijzen dat deze in strijd is met alle voorschriften van de orde.

Wie de *Monita* zonder al te veel vooroordelen leest, komt al gauw tot de conclusie dat we hier niet met werkelijk bestaande instructies te doen hebben. Het geschrift laat zich moeilijk anders lezen dan als een niet onaardige voorloper van Swifts *Modest Proposal*. Het volgt een even eenvoudige als doeltreffende methode, die met de woorden van de Spaanse Jezuïet Baltasar Gracián kan worden samengevat als *engañar con la misma verdad*, misleiding met behulp van de waarheid.⁷ De schrijver neemt een reeks voor ieder waarneembare handelingen van de Jezuïeten als uitgangspunt en legt er telkens, zoals beloofd, een sinistere betekenis in. Tegelijk loopt hij op zo'n manier op tegenwerpingen vooruit, dat deze zijn uitleg alleen maar kunnen bevestigen. De pater kan moeilijk iets anders dan kuisheid preken, maar door dat te doen loopt hij recht in de val die in de tekst is opgesteld. En ook als hij zich op de gebruiken van de orde beroept, gedraagt hij zich precies zoals voorspeld. Hij is een leugenaar of een oningewijde.

Vanzelfsprekend verzetten de Jezuïeten zich met kracht tegen de aantijgingen. Al een jaar na publicatie van het smaadschrift verscheen de eerste poging tot weerlegging, spoedig door andere gevolgd. De auteurs zochten de dader in eigen kring en kwamen tot de overtuiging dat de *Monita* ontsproten waren aan het brein van Hieronymus Zahorowski, een Jezuïet die uit de orde was verwijderd. In maart 1621 werd het geschrift op de Index geplaatst. Maar verweer baatte niet. De *Monita* vielen in protestantse handen – en begonnen een zegetocht door Europa.

Ze werden herhaaldelijk herdrukt. Een van de oudste edities is de Groningse van 1654, die al in plaats van *Monita privata* de later algemeen geworden titel *Monita secreta* voerde. De tekstbezorgers bleven dikwijls anoniem, maar van de bekende is de naam soms ook om andere dan bibliografische redenen

⁷ Baltasar Gracián, *Oráculo manual y arte de prudencia* (1647), § 13.

overgeleverd. Zo was de Londense uitgave van 1669 het werk van Henry Compton, die een belangrijke rol zou spelen in de Glorious Revolution en het huwelijk van Willem III en Mary Stuart inzegende. En die van 1679 staat mede op naam van Titus Oates, wiens reputatie stoelt op het feit dat hij het jaar daarvoor de Popish Plot verzong.

In de negentiende eeuw wordt de fakkel door vrijdenkers overgenomen en zijn de uitgaven – nu meestal in vertaling – bijna niet meer te tellen. Alleen al de Parijse firma E. Dentu liet vanaf 1861 minstens negentien oplagen het licht zien. De tekst deed in die jaren ook de ronde in de pers, onder meer in een groot aantal bladen van het Internationaal Werklieden Verbond. De *Grand Dictionnaire universel* van Larousse nam hem integraal op. Nog in 1996 verschenen Russische en Italiaanse vertalingen. De oudste Nederlandse is van 1825; de jongste, van 1991, is ook op het Internet te lezen.⁸ Tot de Nederlandse uitgeverij behoorde de Amsterdamse vrijmetselaar Frans Günt, die de tekst in 1864 in zijn *Heidenen en Jezuieten* afdruckte. Een Belgische vertaling beleefde voor de Tweede Wereldoorlog enkele drukken in de libertaire, voor arbeiders bedoelde Bibliotheek voor Ontspanning en Ontwikkeling.

De eer van dit succes komt overigens maar gedeeltelijk toe aan Zahorowski, of wie ook voor de eerste druk verantwoordelijk is geweest. Achteraf bezien heeft hij vooral een traditie gevestigd, die zijn oorspronkelijke werk in belangrijke mate is gaan overwoekeren. Die traditie ligt op twee terreinen. Behalve de oertekst leverde de auteur namelijk ook een model voor de presentatie ervan. Hij gaf het boek het verzonnen impressum 'Notobrigae 1612', en deelde mee dat de tekst in Spanje was geschreven, te Padua in het Italiaans was vertaald en vandaar via Oostenrijk in Polen was terecht gekomen.

Dit model is vanaf het begin met evenveel enthousiasme onthaald als de *Monita* zelf. Het gevolg was dat de tekst niet zozeer werd herdrukt als wel telkens herontdekt. Steeds opnieuw werd de vondst van een nieuw handschrift gemeld, die tot een nieuwe uitgave leidde. Denkelijk het verbreidst is het verhaal van de plundering van het Jezuietencollege te Paderborn door hertog Christiaan van Brunswijk in 1622. Hij zou de bibliotheek aan de Capucijners hebben geschonken – een opmerkelijke geste van een protestants veldheer in de Dertigjarige Oorlog – die er een manuscript van de *Monita* aantreffen. Een andere versie wil dat het door Christiaan zelf werd gevonden in een kast in de kamer van de rector.

Frappant is ook de geschiedenis achter de Amerikaanse editie van 1882, die nog in 1997 werd herdrukt. Een Franse archeoloog huurde rond 1870 een afgelegen huisje in de Peruviaanse Andes, vanwaaruit hij zijn expedities ondernam. In zijn afwezigheid werd het wel eens aan anderen verhuurd. Zo vond hij op zekere dag een boekje onder zijn matras, daar verstopt door een Jezuiet die er de nacht op had doorgebracht. Het bevatte de Latijnse tekst van de *Monita*, voorzien van zegel en handtekening van de Generaal van de orde. De archeoloog maakte een vertaling en stak het boekje terug. Maar omdat de pater zijn nalatigheid intussen had ontdekt en een ware jacht op zijn gastheer had geopend, moest deze Peru verlaten. Hij wist naar San Francisco te ontkomen, waar hij zijn gevaarlijke schat overdroeg aan Edwin A. Sherman, de leider van de Schotse Rite der Vrijmetselarij in Californië. En omdat de Fransman zijn

⁸ Vgl users.skynet.be/sky50779/jes.htm.

vertaling gelukkig in stenografie had neergeschreven, kon Sherman deze publiceren in zijn boek *The Engineer Corps of Hell*.

Intussen hadden de *Monita* deze wederwaardigheden niet zonder kleerscheuren doorstaan. De oorspronkelijke tekst moest plaatsmaken voor andere, langere versies. Deze bouwen weliswaar voort op het origineel, maar zijn vergeleken daarmee sterk verzakelijkt.⁹ Waar de stijl te satirisch werd geacht, werd de formulering aangepast: het *magno dolore* bij *audivimus* verdween. Wat onvoldoende eenduidig was, werd uitgeschreven: de hoofdstuktitel *De contemptu divitiarum* werd verlengd met *palam prae se ferendo* en luidde dus 'Over het publiekelijk ten toon spreiden van verachting voor de rijkdom'. Hier en daar werden de instructies binnen de hoofdstukken gehergroepeerd. Ze werden bovendien genummerd. De aansporing tot geheimhouding werd van het slot overgebracht naar een zelfstandig voorwoord. Had de oorspronkelijke versie zich weinig bekommerd om volledigheid, nu werden overal zinnen en alinea's ingevoegd die van de *Monita* een systematisch handboek moesten maken.

Er kwam zelfs een zeventiende hoofdstuk bij, waarin onder de titel *De modis promovendi Societatem* de strategie van de orde werd geschetst. Deze bestond in een lange mars door de instituties van de Kerk, uitlopend op de verovering van de Heilige Stoel, waar geestelijke en tijdelijke macht behoorden te worden samengebracht. Dan zou een gouden tijdperk (*aurea saecula*) aanbreken, een onafgebroken en universele vrede heersen, en de goddelijke zegen zichtbaar op de Kerk rusten. Om dit einddoel te bereiken kon het onder omstandigheden nodig blijken om zelfs bevriende vorsten tot zware onderlinge oorlogen aan te zetten, waarna de orde de vruchten van de bemiddeling zou plukken. Wie haar niet liefhad, zou haar tenminste vrezen.

Deze slotzin (*ut ab iis a quibus non amatur saltem timeatur*) verwees naar de verfoeilijke Machiavelli.¹⁰ Een andere verwijzing, naar de 'profetieën van de abt Joachim' over de werking der Voorzienigheid, versterkte de chiliastische ondertoon. Bij enkele Jezuiten bestond inderdaad enige tijd belangstelling voor de omstreden ideeën van Joachim van Fiore, die sinds de dertiende eeuw door anderen haast onontwarbaar waren aangevuld. Die belangstelling gold met name de voorspelling dat de laatste van de drie grote historische perioden die Joachim uit het Oude en Nieuwe Testament had afgeleid, de tijd van de Heilige Geest, zou inzetten met het optreden van een nieuwe religieuze orde, die over de hele aarde een nieuw evangelie zou prediken. De vergelijking met de Societas Jesu drong zich op. Joachitische speculaties waren echter in de zestiende en zeventiende eeuw onder zowel katholieken als protestanten schering en inslag, en de leiding van de orde keurde ze af. In feite droegen de Jezuiten juist belangrijk bij aan de ondermijning van de apocalyptische traditie.

Hoewel de meeste lezers van dit essay waarschijnlijk niet eerder van de *Monita* hadden gehoord, moet het geschrift toch als uitzonderlijk succesvol worden beschouwd. Het is vermoedelijk sinds zijn eerste verschijning altijd wel ergens in druk geweest. Deze indrukwekkende prestatie is natuurlijk in belangrijke mate toe te schrijven aan het ressentiment dat de Jezuiten al vier eeuwen lang

⁹ Vgl de tweetalige editie *Monita secreta Societatis Jesu: Instructions secrètes des Jésuites, suivies de pièces justificatives: nouvelle édition*, Parijs 1861.

¹⁰ Niccolò Machiavelli, *Il Principe* (1532), cap XVII, § 2: 'è molto più sicuro essere temuto che amato'.

weten op te wekken. Maar een geheel bevredigende verklaring is dit niet. Er zijn immers ontelbare pamfletten tegen de orde geschreven, die vrijwel alle in de vergetelheid zijn geraakt. Veruit de belangrijkste uitzondering, de *Provinciales*, wordt nog slechts gelezen door bewonderaars van Pascal. En anderzijds verloren de *Monita* mettertijd veel van hun kracht. Het werd steeds minder aan-nemelijk dat mensen aan wie duivelse slimheid werd toegedicht, hun inkomsten uit moeizaam verkregen erfenissen haalden. Ook het aantal vorsten met biecht-vaders nam zienderogen af. Wie gelooft dat de Jezuiten met kracht moeten worden bestreden, zou daarbij langzamerhand een sterker argumentatie kunnen gebruiken.

Toch is het aantal uitgaven en het bereik daarvan de laatste twee eeuwen alleen maar gegroeid. Het is niet erg bevredigend dit op rekening van een stijgende irrationaliteit te schrijven. Hier rijst werkelijk de vraag hoe ideeën van mensen bezit kunnen nemen. Vormen de *Monita* misschien een intrigerend voorbeeld van een Dawkinsiaans *meme*, dat door aanpassing heeft weten te overleven?

Als de oorsprong ervan inderdaad bij Zahorowski ligt, dan was het in zijn brein dat een anti-Jezuïtische inhoud in een zo vruchtbare vorm werd gegoten dat het resultaat zich voortreffelijk leende voor voortplanting door copiëring:

(1) De belangrijkste factor daarbij was zonder twijfel dat de *Monita* werden gepresenteerd als de onthulling van een geheim. Om met Simmel te spreken, de mens heeft nu eenmaal een onuitroeibare neiging om alwat geheim is van bijzonder belang te achten en er een opmerksaamheid aan te schenken die het in de openbaarheid nooit zou hebben gekregen.¹¹ Het geheim dat in de *Monita* onthuld werd, legde bovendien nog andere geheimen bloot, zodat een geheel van bedrog en misleiding oprees, dat zelf weer geschraagd werd door het biechtgeheim.

(2) De presentatie schiep door rigoreuze toepassing van het schema van de *petitio principii* een gesloten universum, dat een onweerstaanbare aantrekkingskracht moest uitoefenen op iedereen die de premisse aanvaardde dat de Jezuiten niet te vertrouwen waren. Zo appeleerden de *Monita* sterk aan die alledaagse vorm van paranoia die altijd en overal in brede kringen latent aanwezig is, wanneer het erom gaat een schuldige te vinden.

(3) De aandacht van de lezer werd verder geprikkeld doordat Zahorowski de tekst een voorgeschiedenis gaf, die zelf ook weer geheimzinnige aspecten vertoonde. Dit procédé zou later niet weinig bijdragen tot de populariteit van de *Gothic novel*¹² en andere romantische literatuur – en van de *Protocolen van de Wijzen van Sion*, de bekende anti-semitische vervalsing, die zich in tal van opzichten met de *Monita* laat vergelijken. De onwaarschijnlijkheid van de voorgeschiedenis hielp de authenticiteit ervan te vergroten. En het feit dat er een voorgeschiedenis was, versterkte weer de geloofwaardigheid van de tekst. Het was een bijzonder geval van *invention of tradition*, dat met de jaren alleen maar aan kracht kon winnen.

Deze verzameling eigenschappen hielp de bondige these van het katholieke

¹¹ Georg Simmel, *Soziologie: Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftlichung*, Leipzig 1908, p 360.

¹² 'The following work was found in the library of an ancient catholic family in the north of England. It was printed at Naples, in the black letter, in the year 1529. How much sooner it was written does not appear. The principal incidents are such as were believed in the darkest ages of christianity; but the language and conduct have nothing that savours of barbarism. The style is the purest Italian. [etc].' Horace Walpole, *The Castle of Otranto* (1765), Preface.

spotschrift aantrekkelijk te maken voor opeenvolgende generaties protestantse, vrijdenkende, liberale en socialistische polemisten. Het zwakste punt van de oorspronkelijke tekst lag ongetwijfeld in de belletristische component: literaire vervalsingen is immers geen lang leven beschoren. Zoals we zagen vervingen de latere uitgevers het satirische element dan ook door een ander, dat beter aan de nieuwe tijd was aangepast:

(4) Hun wijzigingen gaven de *Monita* een steeds geleerder aanzien. In eerste instantie betroffen zij de tekst zelf, die tot op zekere hoogte werd gerationaliseerd en gekruid met erudiete ingrediënten. De latere edities vertonen evenwel ook allerlei wetenschappelijk ogende toevoegingen. Men vindt er aanhangsels met documenten en eeuwen bestrijkende chronologieën die het betoog moeten ondersteunen. Soms worden bij wijze van tekstkritiek onderlinge verschillen tussen de edities aangevoerd, mede als bewijs voor de wijde verspreiding van de voorschriften. En enkele recentere uitgaven bevatten een historische inleiding met talrijke voetnoten.

Zo werden de *Monita* voortdurend gemoderniseerd en voor eigentijdse lezers geschikt gemaakt. Maar hier stuiten wij op een paradox. Zodra het pamflet vanaf de negentiende eeuw in grote oplagen begon te verschijnen – en voor de *Protocollen* geldt iets later hetzelfde – was de boodschap in toenemende mate gericht op een publiek dat niet leest. Maar lezen was misschien ook niet langer nodig. Het is niet ondenkbaar dat het tastbare bezit van de *Monita* of zelfs de simpele wetenschap dat zij bestonden, meer dan voldoende houvast bood aan wie de inhoud al bij voorbaat plausibel voorkwam.

Enige steun voor deze opvatting is te vinden in de opmerkelijke achteloosheid die moderne uitgevers aan de dag leggen wanneer het de bewijskracht van de tekst betreft. Charles Sauvestre, de anonieme bezorger van de Parijse editie van 1861, eindigde zijn *Avertissement* bijvoorbeeld met de woorden: ‘Men behoeft dit document trouwens slechts te vergelijken met de leerstellingen in de boeken van de voornaamste leraren van de Sociëteit en vooral met de gedragslijn die de Jezuiten gevolgd hebben zolang zij bestaan, om iedere twijfel aan de authenticiteit te laten varen.’ In latere edities ging hij nog een stap verder: of de Jezuiten nu de *Monita* volgden, of de *Monita* de Jezuiten, in beide gevallen gaf het geschrift een getrouw beeld van de werkelijkheid. Evenzo zou Sergej Nilus, een van de belangrijkste Russische verbreiders van de *Protocollen*, ooit hebben opgemerkt dat deze misschien vals waren, maar daarom nog wel door God konden worden gebruikt om de waarheid aan het licht te brengen.¹³ Niets wees er eigenlijk meer op dat de uitgevers zelf kennisname van de inhoud belangrijk vonden.

Er is nog een aspect dat dit illustreert. Geoffrey Cubitt, die het politieke gebruik van de *Monita* in het negentiende eeuwse Frankrijk onderzocht en de snelle veroudering van de tekst onderkende, concludeerde: ‘Werd de authenticiteit [...] van de *Monita* aanvaard, dan bleek duidelijk dat de tactiek van de Jezuiten minstens op bepaalde terreinen van hun activiteit niet voortkwam uit reacties die zich met de omstandigheden ontwikkelden, maar uit een vaststaand, gedetailleerd samenzweringsplan.’¹⁴ Wat dat plan echter precies

¹³ Norman Cohn, *Warrant for Genocide: the myth of the Jewish world-conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*, Londen 1967, p 93.

¹⁴ Geoffrey Cubitt, *The Jesuit Myth: conspiracy theory and politics in nineteenth-century France*, Oxford 1993, 207.

behelsde, deed er kennelijk weinig toe. In 1848 had Victor Considérant, Frans Fourierist en volksvertegenwoordiger, geprobeerd er een inhoud aan te geven, maar zijn publicatie vond weinig weerklank en werd niet met de *Monita* in verband gebracht.¹⁵ Evenmin werd moeite gedaan om de concrete verschijningsvormen van de samenzwering aan het licht te brengen. Het volstond te weten dat alle Jezuiten altijd en overal samenspanden tegen alles wat de uitgevers van de *Monita* heilig was.

Het lijkt dus alsof het er bij de publicatie van het geschrift al ruim een eeuw geleden voornamelijk om ging een monument van de schande in stand te houden. Het was helemaal niet meer de bedoeling dat het werd gelezen. Het behoefde slechts te worden herdrukt. Daarmee verdwenen de zwakke kanten vanzelf en was een nieuw stadium van modernisering bereikt. Het boekje veranderde in een fetisj. Als het een *meme* zou zijn, kon het zich dan beter wensen?

¹⁵ Jacopo Leone (abt), *Conjuration des Jésuites: publication authentique du plan secret de l'ordre*, Parijs 1848. Considérant gaf het boek met een inleiding uit bij de Fourieristische Librairie sociétaire; een Engelse vertaling verscheen hetzelfde jaar in Londen.